

*Олександра КУШНІР
старший викладач Косівського інституту
прикладного та декоративного мистецтва
Львівської національної академії мистецтв*

ТИПОЛОГІЯ КОСІВСЬКИХ МАЛЬОВАНИХ ПОЛИВ'ЯНИХ ГЛИНЯНИХ ВИРОБІВ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

У досліджуваний період інтенсивно розвивалося виготовлення мальованих полив'яних і невпинно зменшувалося виробництво димлених та немальованих полив'яних виробів. Основною причиною цього було те, що поширення фаянсового, фарфорового та металевого посуду, прогрес комунікацій відсунули на задній план її первинну вжиткову функцію. Головною стала декоративна функція виробів, які передусім повинні були прикрашати побут. Тому у Косові протягом другої половини ХХ ст. мальовані полив'яні глиняні вироби стали домінувати серед приватного виробництва та були основною продукцією керамічних цехів.

Оскільки типології косівських мальованих полив'яних виробів другої половини ХХ ст. не було розроблено, ми, врахували напрацювання дослідників українського гончарства (Агнії Колупаєвої [1], Ірини Сакович [2], Михайла Станкевича [3], Олега Чарновського [4] та Василя Щербака [5]), і розробили власну.

За основу типологічного поділу косівських керамічних виробів було взято концепцію Михайла Станкевича: вид — технологічний підвид — рід — типологічна група — тип — підтип.

При розкритті типології кахель було використано систему, запропоновану в монографії Агнії Колупаєвої, де плиткові кахлі як типологічну групу, дослідниця поділяє на підгрупи — лицьові і кутові — та типи: виповнюючі, пояскові, карнизні, увінчуючі.

Здійснити типологію пластики малих форм, нам допомогли праці Ірини Сакович, Василя Щербака та Олега Чарновського. В окрему групу ми виділили свищики, зооморфну об'ємну пластику, тематичну об'ємну пластику і рельєфну пластику.

Як вид декоративно-прикладного мистецтва, косівська кераміка другої половини ХХ ст. поділяється на наступні технологічні підвиди: мальовані полив'яні вироби, немальовані полив'яні вироби, димлені вироби, теракотові вироби, шамотні вироби. Вони різняться

способом формування та декорування.

За функціональним призначенням кожен підвид косівської кераміки другої половини ХХ ст. може бути вжитковим, декоративно-вжитковим, декоративним, сувенірним та іграшкою поділяючись на шість родів: посуд, вироби для обладнання житла, вироби особистого вжитку, обрядові вироби, пластика малих форм, архітектурна кераміка. Рід складають типологічні групи з відповідними типами, підтипами і відмінами. Типологічна група складається з подібних за конструкцією виробів, що різняться призначенням (тип), формою (підтип) та відмінами. Сутність призначення будь-яких виробів розрізняється через силует і пропорції.

Протягом двох століть виробилося кілька способів формування та декорування мальованих полив'яних виробів. Такі вироби виготовлялися наступними способами: формування на гончарному крузі, ліплення, відминання у гіпсових формах, відливання шлікерною масою у гіпсових формах і механізоване (гідралічне) пресування. Часто ці способи поєднувалися у різних комбінаціях.

При виготовленні на гончарному крузі форма виробів, хоча і варіювала, але була обумовлена симетричними принципами формотворення, опуклими або ввігнутими лініями силуету. Майстер у повній мірі міг реалізувати свої творчі задуми використовуючи лише гончарні форми. На гончарному крузі виготовляли переважно вироби нескладної конструкції, такі як миски, полумиски, салатниці, тарілки, таці, сільнички, вази для фруктів (без ніжки), масляниці, макітри, горщики (без вух), посуд для сипучих продуктів, штофи, чарки, вази, вазони, декоративні миски, тарелі та блюда, писанки, дзвоники, мископодібні попільнички.

При ліпленні форма виробів переважно мала асиметричний і складніший силует. Ліпленням формували ложки, ковші, пластику малих форм (свищики, зооморфну об'ємну пластику, тематичну об'ємну пластику, архітектурні форми, маски, панно, плакетки), прикраси, попільнички «постоли».

Формування на гончарному крузі та ліплення поєднувалися, якщо виріб потребував вуха, ручки чи інших додаткових деталей або складався з кількох частин, котрі потрібно з'єднати (салатниця, ваза для фруктів, масляниця, супниця, бабник, глекоподібний посуд, горщик, близнюки, колоподібний посуд, бочкоподібний посуд, фігурний посуд, пляшкоподібний посуд, чарка (на ніжці), ківш, ваза (висотою більше 40см та з вухами), настінний вазон, свічники для двох, трьох, чотирьох і п'яти свічок, кахлі, скарбнички та інші).

У 1960–1980-ті поширеними стали способи відливання та відминання виробів у гіпсових формах. Використання таких способів обмежувало і стандартизувало варіативність форм та збіднювало вишуканість пластичних якостей матеріалу. Але такий спосіб був необхідним в умовах фабрично-заводського виробництва. Відливали нескладні фігурки птахів та головні частини складних за конструкцією виробів, наприклад, корпус колоподібного та персноподібного посуду, тулуб до баранців. Додаткові деталі — формовані на гончарному крузі шийки, голівки, ніжки та ліплені різки, вуха, ніжки — майстри приліплювали до основного литого об'єму.

Способом відминання у гіпсових формах виготовляли вироби нескладних конструкцій: тулуби зооморфних виробів, плитки, плакетки, свищики, хрести, ікони, медальйони.

За допомогою механізованого (гідравлічного) пресування виготовляли кахлі.

Декорування мальованих полив'яних виробів здійснювалося на білому та коричневому тлі за допомогою таких технік, як наліплювання, ангобування, ритування, різкування, розпис підполивними фарбами і поливання прозорою поливою, які постійно комбінувалися у специфічних для кожного способу послідовностях.

Зважаючи на велике розмаїття способів оздоблення мальованих полив'яних виробів, впливає, що це той підвид кераміки, котрий не має лишень вжиткових функцій. Адже орнамент, що призначений прикрашати, надає вжитковим виробам декоративних якостей [6, с. 7].

Декоративно-вжиткові мальовані полив'яні вироби, що виготовлялися протягом другої половини ХХ ст., містять такі роди: посуд (найчисельніший рід косівської кераміки, має 12 типологічних груп, що складаються з типів: мископодібний (миска, полумисок, салатниця, тарілка, таця, сільничка, ваза для фруктів та печива), макітроподібний (макітра), глекоподібний (дзбанок, «кувшин», сметанник, чайник, горнятко, кухоль), горщикоподібний (горщик, супниця, посуд для сипучих продуктів, масляниця), колоподібний (баклага, калач, куманець), бочкоподібний (барильце), фігурний (зооморфний, антропоморфний), пляшкоподібний (штоф), кошикоподібний (кошик), близнюки (двійнята, трійнята), чаркоподібний (чарка), ложкоподібний (ложка, ківш)), вироби для обладнання житла (ваза для квітів, вазон, свічник, кахлі), вироби особистого вжитку (прикраси, скарбнички, попільнички), обрядові вироби (свічник, ікона, хрест).

Декоративні мальовані полив'яні вироби Косова другої половини ХХ ст. мали найбільше декоративних рис у формотворенні та,

особливо, в оздобленні. До них входять три роди: архітектурна кераміка (облицювальна плитка), вироби для обладнання житла (вази, декоративні миски, тарелі, блюда, плитки, писанки, дзвоники), пластика малих форм (об'ємна та рельєфна).

Значне місце у косівських мальованих полив'яних виробах другої половини ХХ ст. займало виготовлення сувенірів. Косів в усі часи був і залишається популярним туристичним центром Гуцульщини. До нього з'їжджалися численні туристи з усього Радянського Союзу, котрі обов'язково хотіли придбати на згадку сувенір про такий унікальний центр народного мистецтва [7, с. 288]. Підприємства організовували також вивіз сувенірної продукції в усі республіки Радянського Союзу та країни близького зарубіжжя. Такі сувеніри часто мали на собі тавро: «made in USSR». Перша з вимог, що висувалася до косівських мальованих полив'яних сувенірів — щоб в основі їх творення були народні місцеві форми, орнамент і способи декорування [8, с. 138], наступна вимога — невеликі розміри.

За способом використання мальовані полив'яні сувеніри поділяються на декоративно-вжиткові і декоративні. Функціональне призначення косівських мальованих полив'яних глиняних сувенірів виражається у наступних групах: сувенір-згадка про гуцульський край, сувенір, присвячений визначній події чи даті, і сувенір, присвячений ювілею діячів історії та культури. Мальовані полив'яні сувеніри другої половини ХХ ст. на згадку про Косів і гуцульський край виготовляли таких родів: посуд, вироби для обладнання житла, вироби особистого вжитку, пластика малих форм. Сувенірний посуд мав невеликі розміри, повторював традиційні народні форми і складався з наступних типів: миски, дзбанки, горщики, тарілки, куманці, калачі, баклагги, барильця, кошики, близнюки, фігурний посуд. Сувенірні вироби для обладнання житла мають такі типи: вази, свічники, плитки, пластика малих форм, писанки, дзвоники, миски, тарелі, блюда. Сувенірні вироби особистого вжитку включають: попільнички, скарбнички і прикраси. Пластика малих форм із сувенірною функцією включає: свищики, зооморфну об'ємну, тематичну і рельєфну пластику.

Мальовані полив'яні сувеніри, присвячені ювілею діячів історії та культури, протягом другої половини ХХ ст. мали велике поширення. Нагодою для масового виготовлення сувенірів стали такі ювілеї, як сторіччя від дня народження В. І. Леніна [9, с. 48], 150-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка [8, с. 88]. Поштовхом для виготовлення сувенірів з олімпійською тематикою стала Олімпіада в Москві 1980 р.

Важливу роль для масштабного виготовлення мальованих полив'яних сувенірів відігравали сорокаріччя та п'ятдесятиріччя Жовтневої соціалістичної революції. Гуцульські фестивалі, започатковані 1991 р., сприяли виготовленню сувенірів у роки незалежності України.

Мальовані полив'яні іграшки виготовляли протягом усього досліджуваного періоду. Характерною їх ознакою були невеликі розміри (висотою, шириною чи діаметром до 10 см). До них належать такі роди, як посуд (миски, тарілки, дзбанки, горщики, близнюки, колоподібний, бочкоподібний та фігурний посуд), речі для обладнання житла (вази, дзвоники), пластика малих форм (свищики, зоморфна об'ємна пластика).

Таким чином, мальовані полив'яні глиняні вироби як технологічний підвид косівської кераміки виготовлялися за допомогою таких способів, як: формування на гончарному крузі, ліплення, відминання у гіпсових формах, відливання шлікерною масою у гіпсових формах і механізоване (гідравлічне) пресування, що могли поєднуватися у різних комбінаціях. За функціональним призначенням такі вироби належали до вжиткових, декоративно-вжиткових, декоративних, сувенірів та іграшок. Усі разом косівські мальовані полив'яні вироби другої половини ХХ ст. поділяються на шість родів: архітектурна кераміка, посуд, вироби для обладнання житла, вироби особистого вжитку, обрядові вироби, пластика малих форм. Кожен рід складається з типологічних груп, спільних за призначенням, що поділяються на типи, подібні за конструкцією та підтипи, подібні за формою. Всього нараховується 31 типологічна група та 70 типів мальованих глиняних виробів. Такий факт дає ґрунтовні підстави стверджувати про типологічний розвиток мальованих полив'яних глиняних виробів у Косові протягом періоду другої половини ХХ ст.

1. *Колунаєва А.* Українські кахлі ХІV — початку ХХ століть: Історія. Типологія. Іконографія. Ансамблевисть. — Львів, 2006.

2. *Сакович І. В.* Народна керамічна скульптура Радянської України. — К., 1970.

3. *Антонович Є. А., Захарчук-Чугай Р. В., Станкевич М. Є.* Декоративно-прикладне мистецтво. — Львів, 1993.

4. *Чарновський О.* Українська народна скульптура. — Львів, 1976.

5. *Щербак В.* Сучасна українська майоліка. — К., 1974.

6. *Сакович І. В.* Народні художні традиції в українській художній промисловості. — К., 1975.

7. Бардина Р. А. Изделия народных художественных промыслов и сувениры (товароведение и организация торговли): [учеб. пособие для сред. ПТУ]. — [3-е изд., перераб. и доп.] — М., 1986.

8. Бутник-Сіверський Б. С. Український радянський сувенір. — К., 1972.

9. Скирда К. Ювілейні твори народних умільців республіки // Народна творчість та етнографія. — 1970. — № 2. — С. 45–49.

10. Лащук Ю. П. Образ Т. Г. Шевченка в українській народній кераміці // Народна творчість та етнографія. — 1961. — № 1. — С. 86–88.

Анотація. Стаття присвячена типологічному розгляду косівських мальованих глиняних виробів другої половини ХХ ст. Вироби проаналізовано за способом виготовлення та функціональним призначенням, виокремлено роди, типологічні групи та типи.

Ключові слова: мальовані глиняні вироби, технологічний підвид, рід, типологічна група, тип, функціональне призначення.

Аннотация. Статья посвящена типологическому рассмотрению косовских расписных глиняных изделий второй половины XIX в. Изделия проанализированы по способу изготовления и функциональным назначением, выделены роды, типологические группы и типы изделий.

Ключевые слова: расписные глиняные изделия, технологические подвид, род, типологическая группа, тип, функциональное назначение.

Summary. Kushnir A. V. Typology of painted glazed earthenware of Kosiv of the second half of the XX-th century. Is devoted to typological consideration of painted glazed earthenware of Kosiv of the second half of the XX-th century. This article analyzes earthenware after the manner of production and functionality. It distinguishes kinds, typological groups and types of earthenware.

Keywords: painted glazed earthenware, typology, kind, typological group, functionality.